

Ankara 1988), Hüseyin Küçükkalay'ın *Abdullah İbn Mesud ve Tefsir İlmindeki Yeri* (Konya 1971), Abdullah Aydemir'in *Büyük Türk Bilgini Şeyhülislam Ebussuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu* (Ankara 1981), Mevlüt Güngör'ün, *Cassâs ve Ahkâmü'l-Kur'an'ı* (Ankara 1989), Mehmet Akif Koç'un *Âişe Abdurrahman (d. 1332/1913) ve Kur'an Tefsirindeki Yeri: Bir Kadın Müfessir* (İstanbul 1998), Abdülhamit Birşik'in, *Hind Altkatısı Düşünce ve Tefsir Ekolleri* (İstanbul 2001), Sakıp Yıldız'ın *Fâtih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri* (İstanbul, ts. [Sahafklar Kitap Sarayı]) müfessirler ve tefsirdeki metotları hakkında yazılmış Türkçe eserlerdir.

Ali Eroğlu *Müfessir Bağavî: Hayatı ve Tefsirindeki Metodu* (1987, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Hikmet Akdemir *Muhammed İbnü Bedrüddin el-Münşi ve Tefsirdeki Metodu* (1992, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), Emrullah İşler *Tahâvî (ö. 321/933) ve Ahkâmü'l-Kur'an'ı* (1993, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), Cüneyt Eren *Siddik Hasan Han (1832-1890) ve Neylül-merâm min Tefsiri Âyeti'l-ahkâm'ı* (1994, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ziya Demir *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları: Kuruluştan X/XVI. Asrın Sonuna Kadar* (1994, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) adıyla doktora tezi hazırlamışlar; Mehmet Okuyan *XX. Asrın İlk Yarısındaki Türk Müfessirleri* (1990, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Muhammet Abay, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri* (1992, UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), Hayrettin Öztürk, *Muhammed b. Bedreddin el-Münşi: Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu* (1993, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İshak Özgel, *Büyük Selçuklular Dönemi Müfessirleri* (1996, UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) ve Mustafa Yavuz *Anadolu Selçuklular Dönemi Müfessirleri* (1997, UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) isimli yüksek lisans çalışması yapmışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-Arab, "fsr" md.; Buhârî, "Tefsîr", 2, "Şavm", 16, "İlim", 17, "Vuđû", 10, "Tevhîd", 52; Müslim, "Şalâtü'l-müsâfirîn", 139, 244, "Fezâ'ilü's-sahâbe", 138; İbn Mâce, "Edeb", 52; Tirmizî, "Tefsîr", 1, 2, "Birr", 69; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (nşr. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî), Riyad 1424/2003, I, 71-73, 74, 79, 83, 84, 88; Vâhidî, *el-Vasîf fi tefsiri Kur'âni'l-mecîd* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd v.dğr.), Beyrut 1415/1994, I, 47; Râgib el-İsfahânî, *Mukaddimetü Câmi'i't-tefsîr* (nşr. Ahmed Hasan Ferhât), Küveyt 1405/

1984, s. 91-97; Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usûli't-tefsîr*, Beyrut 1408/1988, s. 63; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhîb*, [baskı yeri yok] 1983 (Dârü'l-fikr), I, 6-7; Şâtibî, *el-Muvâfâkât: İslâmî İlimler Metodolojisi* (trc. Mehmet Erdoğan), İstanbul 1990, I, 45-47; II, 77; III, 395-397, 406-410; Zerkeşi, *el-Burhân*, II, 153-164, 180-181; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecedüd), s. 36-37; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 276-279; Süyûtî, *el-İtkân* (nşr. Saîd el-Mendûh), Beyrut 1416/1996, IV, 473, 477-479, 485, 497, 502-539; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1107; Abdülâzîz b. Abdullâh el-Humeydî, *Tefsîru İbn 'Abbâs ve Meriviyâtühü fi't-tefsîr min kütübî's-sünne*, Mekte, ts. (Câmiatü Ümmi'l-kurâ), I, 25-30; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn*, Mukaddime, I, h; Suat Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'anı Tefsiri*, İstanbul 1983, s. 139-199; H. Berg, *The Development of Exegesis in Early Islam: The Authenticity of Muslim Literature from the Formative Period*, Richmond 2000, s. 142; Mehmet Akif Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri*, Ankara 2003, s. 107, 117, 126; Mustafa Müslim, *Menâhicü'l-müfessirîn* [baskı yeri yok] 1414 (Cem'iyetü ulemâi Kürdistân), s. 64-164.

ABDÜLHAMİT BİRŞİK

MÜFEVİDA

(المفوضة)

Âlemin yaratılışı ve idaresinin Hz. Peygamber'e, Ali'ye ve imamlara verildiğini ileri süren aşırı Şii grubu.

Müfevvida kelimesi, sözlükte "bir işin yapılmasını ve o işte tasarrufta bulunulmasını başkasına havale etmek" anlamına gelen **tefvîz** kökünden türemiştir. Mezhepler tarihi kaynaklarında aşırı Şii gruplarından, kâinatın yaratılması ve yönetilmesinin, ayrıca âhiret hayatında insanlara ceza veya mükâfat verme işinin Allah tarafından Hz. Peygamber'e, Ali'ye ve onun neslinden gelen imamlara havale edildiğini ileri sürenlere müfevvida (tefvîziyye) denildiği kaydedilmektedir. Nevbahtî ve Sa'd b. Abdullâh el-Kummî, müfevvida diye belirli bir firkadan söz etmeyip Benî Esed'in âzâtlı kölesi Muhammed b. Beşîr'e nisbet edilen Beşîriyye'den bahsederken bunların düşüncelerinin tefvîz ve havale konusunda aşırı fikirler ileri süren gâlibî firkaların düşünceleriyle aynı olduğunu belirtirler (*Fıraqu's-Şi'a*, s. 71; *el-Makâlât ve'l-Firak*, s. 92). Buna göre müfevvida aşırı Şiâ içindeki tefvîz görüşünü benimseyenlerin müşterek vasfıdır. Ebül-Hasan el-Eş'arî aşırı Şii firkalarını tasnif ederken müfevvida adını zikretmemiş, Gâliyye'nin on beşinci firkasını tanıtırken şöyle demiştir: "Onlara göre Allah, Hz. Peygamber'e âlemi yaratacak ölçüde güç vermiş, o da bu güç-

le âlemi yaratmış ve bütün işlerini yürütmüştür. Bununla birlikte daha sonra firk mensuplarının çoğu yaratma ve yönetime yetkisini Ali'ye izâfe etmiştir" (*Mağâlât*, s. 16). Sonraki müelliflerin eserlerinde ise müfevvida başka iddialar da ileri süren aşırı bir Şii firkasının özel ismi olarak tanıtılmaktadır. Abdülkâhir el-Bağdâdî, görünüşte İslâm'a mensup olmakla birlikte İslâm'dan çıkmış bulunan firkalar arasında yer verdiği müfevvidanın görüşlerini şöyle belirtir: Allah önce Hz. Muhammed'i halketmiş, o da müstakil olarak âlemi yaratmış, düzenleyip yönetme işini ise ikinci müdebbir olarak kabul edilen Hz. Ali'ye bırakmıştır (*el-Fark*, s. 251). Daha geç döneme ait bir nakle göre ise Allah, Ali'nin ve imam olan evlâtlarının ruhlarını yarattıktan sonra âlemin yaratılması ve yönetilmesini onlara havale etmiş, onlar da yer yüzünü ve semaları yaratmıştır. Bundan dolayı namazların rükûlarında Ali ve evlâtlarına işaret edilmek üzere "Sübhâne rabbiye'l-azîm", secdede ise Allah'a atıfta bulunarak "Sübhâne rabbiye'l-a'lâ" denilmektedir (Fahreddin er-Râzî, s. 59). Tefvîz düşüncesi son dönem Şiâ ulemâsında da görülmüştür. XIX. yüzyıl Şii âlimlerinden Ahmed el-Ahsâî, Kazvin'de bulunduğu sırada ilâhî fiillerin imamlara tefvîz edildiğini ileri sürmesinden dolayı İmâmiyye tarafından tekfir edilmiştir.

Hz. Muhammed'i, Ali'yi ve evlâtlarını Allah'ın yarattığını kabul etmekle birlikte Allah'a ait işlerin onlara havale edilmesi ve dolayısıyla beşer üstü bir mevkide tasavvur edilmelerinin genellikle gulûv unsurlarından ilâhî nur veya ilâhî bir cevherin kendilerine hulûl ettiği görüşüne yahut tenâsüh anlayışına dayandırıldığı ileri sürülmektedir.

Müfevvida mutedil Şiâ mensuplarının keskin olarak reddedilmiştir. İmam Ca'fer es-Sâdık'tan nakledilen bir rivayette Gâliyye'nin kâfir, müfevvidanın müşrik olduğu belirtilmiş (*DMT*, V, 13), İmam Ali er-Rızâ da bu düşüncede olanların şirke düşüğünü söylemiştir (Abdullâh Hasan el-Müsevî, s.135). İbn Bâbeveyh ise müfevvidanın inanç yönünden yahudiler, hıristiyanlar, Mecûsîler, Kaderiyye, Hâriciyye ve bid'atçılardan daha büyük bir dalâlet içinde olduğunu ve İslâm'la alâkalarının bulunmadığını kaydetmiştir (*Risâletü'l-i'tikadât*, s. 114-120). Tefvîz kavramı literatürde "irâdî fiillerin meydana getirilmesinin Allah tarafından tamamen insana havale edildiği" mânâsında "cebr" in karşıtı olarak da kullanılmıştır. Nitekim, "İslâm di-

MÜFEVİDA

ninde cebir de tefvîz de yoktur” şeklinde bir ifade Ca’fer es-Sâdık’a nisbet edilmiştir (Batalyevsî, s. 87, 89).

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-Arab, “fvz” md.; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1128; Sa’d b. Abdullah el-Kummî, *el-Makâlât ve'l-fırak* (nşr. M. Cevâd Meşkûr), Tahran 1963, s. 92; Nevbahî, *Fıraku’-Ş-Şî’a*, s. 71; Eş’arî, *Ma-kâlât* (Ritter), s. 16; İbn Bâbeveyh, *Risâletü'l-i’ti-kadâti'l-İmâmiyye: Şii-İmâmiyye'nin İnanç Esasları* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1978, s. 114-120; Bağdâdî, *el-Farâk* (Abdülhamîd), s. 251, 333; Batalyevsî, *el-İnşâf* (nşr. Ahmed Ömer el-Mahmesânî), Kahire 1319, s. 87, 89; Fahred-din er-Râzî, *İ’tikâdât* (Neşşâr), s. 59; Muhammed b. Hasan ed-Deylemî, *Be’yânü mezhebi'l-Bâ-tniyye ve buhlânihi* (nşr. R. Strothmann), İstanbul 1938, s. 2, 89; Ebû Muhammed Osman el-İrâkî, *Sapıklarla Dinsizlerin Çeşitli Mezhepleri* (trc. Yaşar Kutluay), Ankara 1962, s. 39-40; Abdullah Hasan el-Müsevî, *Hadîs hâvle'l-cebr ve't-tefvîz*, Beyrut 1986, s. 135-136; Ca’fer es-Sühbânî, *Buhûş fi'l-mîlel ve'n-nihâl*, Kum 1416, VII, 19-20; Ali Refîî, “Tefvîziyye”, *DMT*, V, 11-13.

MUSTAFA ÖZ

MÜFİD

(المفيد)

Muhaddis mertebesinde üstün,
fakat hâfız derecesine ulaşamayan
hadis âlimi.

Sözlükte “servet ve ilim elde etmek, bunlardan başkalarını faydalandırmak” anlamındaki ifâde masdarından türeyen müfid kelimesi terim olarak hadisleri senedleriyle nakleden, bunların metinlerini ezbere bilen ve senedlerde adı geçen râvilerin güvenilir olup olmadığı konusunda görüşleri bulunan kimseyi ifade eder. Müfid, muhaddisleri tanıdığı ve hangisinin isnadının daha âlî olduğunu bildiği için hadis talebelerine öncelikle hangi muhaddislerden hadis rivayet etmeleri gerektiği konusunda yol gösterir. Hadis hâfızlarının terip ettiği imlâ meclislerinde hadis yazmak üzere toplanan pek çok talebe arasında hocanın okuduğu hadisleri ve yaptığı açıklamaları duyamayan veya anlamayanlara yardımcı olur. Nitekim Memlûkler dönemi medreselerinde müfidin ders çalışmaları esnasında öğrencilere yardım ettiği bilinmektedir (*DîA*, XXVIII, 326). Müfidin zamanla hâfız mertebesine ve sahasında otorite demek olan imam seviyesine çıkması mümkündür. Bu terimi diğer tabakat yazarları gibi eserlerinde kullanan Zehebî bazı muhaddislerin sadece müfid olduğunu belirtirken (*Tezkiretü'l-huffâz*, III, 979; IV, 1227, 1354, 1355, 1444) Ebû Bekir eş-Şâfî gibi âlimler hakkında “imam hüccet

müfid” (*a.g.e.*, III, 880), İbn Nâciye ve Ebû Hafs Ömer b. Ca’fer el-Basrî gibi âlimler için “hâfız müfid” (*a.g.e.*, II, 696; III, 845, 850, 934), İbnü’s-Simsâr diye bilinen Ebûl-Abbas Muhammed b. Mûsâ ed-Dîmâşkı gibi muhaddisler hakkında “hâfız sika müfid” (*a.g.e.*, III, 984), Hattâbî için “imam allâme müfid” (*a.g.e.*, III, 1018), İbn Hinzâbe hakkında “vezir kâmil hâfız müfid imam” (*a.g.e.*, III, 1022), çağdaşı İbn Râfî için de “hâfız müfid rehâl mütkın” (*el-Mu’cemü'l-muhtaş bi'l-muhaddisîn*, s. 229-230) tabirlerini kullanmıştır.

Zehebî, “Müfid” lakabıyla anılan Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Cercerâî’yi (ö. 378/988) tanıtırken bu lakabın III. (IX.) yüzyıldan önce kullanıldığını söylemekte (*Tezkiretü'l-huffâz*, III, 979), Abdülfettâh Ebû Gudde hadis hâfızı Ebû İshak İbrâhim b. Ürme el-İsfahânî (ö. 266/879) ve İbn Nâciye’nin de (ö. 301/914) müfid olduğunu yine Zehebî’nin eserine dayanarak zikretmektedir (Leknevî, s. 60-63). IV. (X.) yüzyılda Ebû Bekir Ahmed b. Amr et-Tahhân (Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 845), Ebûl-Kâsım Hafs b. Ömer el-Erdebîlî (*a.g.e.*, III, 850), Ebûl-Abbas el-Esam (*a.g.e.*, III, 860) gibi birçok muhaddis hakkında aynı lakabın kullanıldığı, Şii âlimlerinden Şeyh Müfid’in bu lakapla tanındığı bilinmektedir. VI. (XII.) yüzyılda ise muhaddis olduğu söylenmekle birlikte rivayetleri pek önemsenmeyen Ebûl-Berekât el-Bağdâdî (İbn Hacer, V, 11) müfid lakabıyla anılmıştır. Müfid kelimesi, Şehîd-i Sâni’nin *Münyetü'l-mürîd fi âdâbi'l-müfid ve'l-müstefîd* adlı kitabında olduğu gibi (nşr. Rızâ el-Muhtârî, Kum 1409/1989) “öğretmen” anlamında da kullanılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Münzirî, *Cevâbü'l-hâfız Ebi Muhammed ‘Abdil‘azîm el-Münzirî el-Mişrî* (nşr. Ebû Gudde), Halep 1411, s. 128; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 696; III, 845, 850, 860, 880, 934, 979, 984, 1018, 1022; IV, 1227, 1354, 1355, 1444; a.mlf., *A‘lâ-mü'n-nübela‘*, XII, 116-118; XVI, 269-270; XVII, 344-345; a.mlf., *el-Mu‘cemü'l-muhtaş bi'l-muhaddisîn* (nşr. M. Habîb el-Hîle), Taif 1408/1988, s. 229-230; Sübkî, *Mu‘idü'n-ni‘am ve mübîdü'n-nikam*, Beyrut 1407/1986, s. 85; İbn Râfî, *el-Vefeyât* (nşr. Sâlih Mehdi Abbas – Beşşâr Avvâd Ma‘rûf), Beyrut 1402/1982, I, 32; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, V, 11; Leknevî, *er-Ref‘ ve't-tekmil*, s. 59-63; Abdülhâdî Ahmed el-Hüseyn, *Mezâhirü'n-nehdatü'l-hadîsiyye fi ‘ahdi Ya‘kûbe'l-Manşûrî'l-Muvaħhidî*, Tıtvân 1402/1982, I, 224-225; Talât Koçyiğit, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, s. 312; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, s. 258-259; Nebi Bozkurt, “Medrese”, *DîA*, XXVIII, 326.

M. YAŞAR KANDEMİR

MÜFİD, Şeyh

(الشيخ المفيد)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu‘mân el-Hârisî el-Ukberî (ö. 413/1022)

İmâmiyye Şîası’nın önde gelen
kelâm, fıkıh ve hadis âlimi.

Çağdaşı İbnü’n-Nedîm ve öğrencisi Ebû Ca’fer et-Tûsî’ye göre 338 (949-50) yılında Bağdat’ın kuzeydoğusundaki Ukberâ’da dünyaya geldi. 333 (945) veya 336 (947-48) yılında doğduğu şeklindeki rivayetler kabul görmemiştir. Güney Arapları’ndan Benî Hâris b. Kâ’b kabilesine mensup olan babası İmâmiyye’nin Vâsit’taki muallimlerinden olduğu için İbnü’l-Muallim diye anılmışsa da daha çok Şeyh Müfid olarak tanınmıştır. Kaynaklarda belirtildiğine göre bu lakap, küçük yaşta ders okurken rivayet-dirayet meselesiyle ilgili olarak hocası Ali b. İsâ er-Rummânî ile cereyan eden ilmî tartışmalardan sonra bizzat onlar tarafından verilmiştir. İlk eğitimini babasından alan Müfid on yaşlarında iken Bağdat’a gitti. Burada Mansûr Camii’nde verilen hadis derslerine katıldı. Ahmed b. Velîd el-Kummî, İbnü’l-Cüneyd, Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Kummî ve Şeyh Sadûk diye meşhur olan İbn Bâbeveyh el-Kummî’nin de içlerinde bulunduğu Kum hadis ekolünde bilgilerini geliştirdi. Fıkıh Ca’fer b. Muhammed b. Kuleveyh el-Kummî’den tahsil etti. Kelâm konusunda asıl hocası, İmâmiyye kaynaklarında Ebû Sehl en-Nevbahî’nin öğrencisi olduğu belirtilen Ebûl-Ceyş Muzaffer b. Muhammed el-Belhî el-Ver-râk’tır. Ayrıca Ebû Abdullah el-Basrî ve Rummânî’den Basra Mu‘tezile ekolünün düşüncelerini de öğrendi. Şeyh Müfid, kendi devrindeki İmâmîler’in kelâm konusunda lideri ve mezhebin sözcüsü kabul edildi. Ebû Hayyân et-Tevhîdî gibi çağdaşı olan yazarlar da bu görüşü kabul ederek onu İmâmiyye’nin reisi ve sözcüsü diye tanıtır (*el-İmtâ‘ ve'l-mu‘ânese*, I, 143). Bağdat’ta düzenlenen ilmî tartışmalara katıldı, mezhebini yaymak için Kerh’in Derbürriyâh’taki camisinde ve kendi evinde toplantılar yaptı. Öğrenci yetiştirme konusunda gayret gösteren Müfid’in, Büveyhî Emîri Adudüdevle’den kendisine intikal eden malî imkânları öğrencilerinin masraflarını karşılamak için harcadığı bilinmektedir. Aralarında bizzat kendisinden ders alan Şerîf el-Murtazâ ve onun öğrencileri Şerîf er-Radî, Ebû Ca’fer et-Tûsî, Ahmed b. Ali